

Ювілей

УДК: 616-089 (092)

МІНІСТР-РЕФОРМАТОР ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ, ВЧЕНИЙ, ВИДАТНИЙ ХІРУРГ

П.Д. Фомін, Є.М. Шепетько

*Національний медичний університет імені О.О. Богомольця, м. Київ
Кафедра хірургії № 3 (зав. - проф. П.Д. Фомін)*

Реферат

До 100-річчя від дня народження видатного організатора охорони здоров'я, державного діяча, хірурга, вченого, член-кореспондента НАН і АМН України, Заслуженого діяча науки України, лауреата Державної премії України, премії ім. акад. О.О. Богомольця НАН України, завідувача кафедри хірургії Національного Медичного університету імені О.О. Богомольця, доктора медичних наук, професора В.Д. Братуся.

Ключові слова: *академік Братусь В.Д., розвиток хірургії, медичної науки, реформування охорони здоров'я*

Abstract

MINISTER - REFORMER OF THE MINISTRY OF HEALTH OF UKRAINE, SCIENTIST, PROMINENT SURGEON

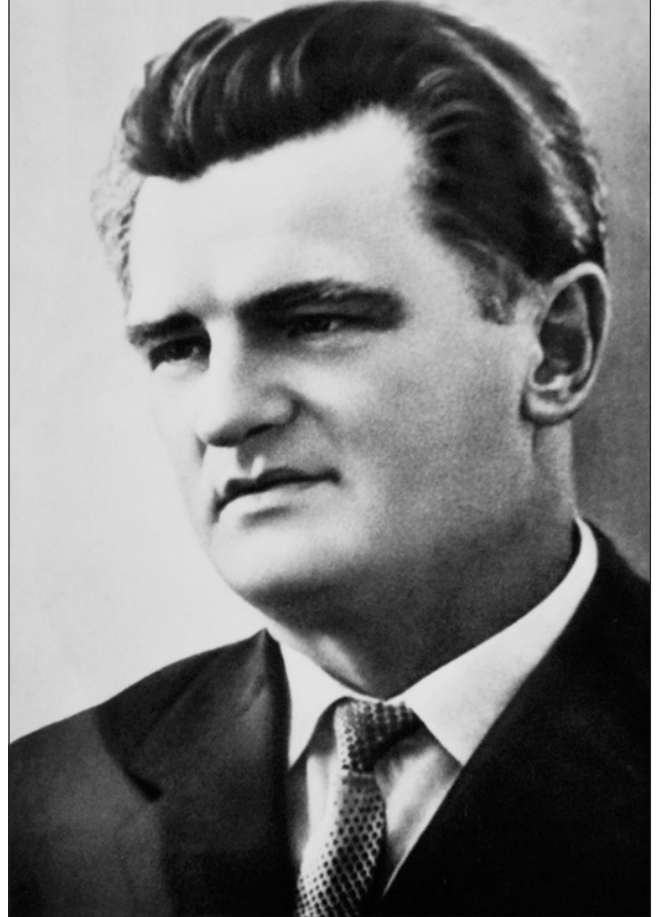
P.D. FOMIN, Ye.M. SHEPETKO

The O.O. Bohomolets National Medical University in Kyiv

The article is dedicated to the 100th anniversary of the birth of a prominent organizer of healthcare, statesman, surgeon, scientist, Member-Correspondent of the National Academy of Sciences and the Academy of Medical Sciences of Ukraine, Honored leader of sciences of Ukraine, laureate of the State Prize of Ukraine, the Academician Bohomolets Prize of the National Academy of Sciences, Head of the Surgery Unit of Bohomolets O.O. National Medical University, PhD in Medicine, Professor Bratus V.D. The rich professional and academic life of the person who played an important role in development of surgery, science, higher medical education and improvement of organizational principles of practical medicine of Ukraine is described.

Key words: *academician Bratus V.D., development of surgery, medical science, reformation of healthcare*

Василь Дмитрович Братусь народився 26 грудня 1916 р. в трудовій селянській сім'ї. Дитячі роки та навчання в семирічній школі пройшли в селищі Rogoziv Бориспільського району Київської області. Від 1932 до 1935 років навчався у Київському медичному технікумі, який закінчив з відзнакою та отримав право вступу до Київського медичного інституту. Після закінчення чотирьох курсів перебування в інституті у 1939 році призваний до лав Червоної армії та зарахований на п'ятий курс новоствореної Куйбишевсь-

*Василь Дмитрович Братусь
(26.12.1916 - 11.10.2008 рр.)*

кої Військово-медичної Академії. Але там про-
вчився лише три місяці, оскільки у 1939 році
розпочалася війна з Фінляндією. Тому в кінці
грудня 1939 р. він був скерований до Ленінград-
ської Військово-медичної Академії, де склав
Державні іспити й отримав диплом лікаря. Від
початку січня 1940 р. і до кінця війни працював
лікарем лижного батальйону на Карельській ді-
лянці фронту, побував в глибокому тилу на те-
риторії Фінляндії. Після закінчення війни від-
командирований у Куйбишевську Військово-ме-
дичну Академію, де пройшов півторарічну під-
готовку як хірург військового та армійського рів-
нів. Від першого і до останнього днів Великої
Вітчизняної війни знаходився на фронті спочат-
ку в якості провідного хірурга медсанбату, а зго-

дом армійського та фронтового шпиталів.

Після закінчення Другої світової війни і демобілізації з 1946 р. працював клінічним ординатором з хірургії, від 1948 р. - після захисту кандидатської дисертації - асистентом, доцентом кафедри хірургії Київського інституту удосконалення лікарів, а від 1951 р. - медичного інституту. Водночас, від 1950 р. обіймав посаду заступника, а згодом - начальника Головного Управління Вищих навчальних закладів Міністерства охорони здоров'я України. У 1952 р. призначений заступником, а в 1954 р. - міністром охорони здоров'я України. Від 1957 р. - ректор Київського інституту удосконалення лікарів, а в 1958 - ректор Київського медичного інституту, де працював до 1965 р. Дисертацію на здобуття наукового ступеню доктора медичних наук на тему "Хірургічне лікування термічних опіків" захистив у 1962 р.. У 1963 р. отримав вчене звання професора кафедри хірургії. Від 1962 р. є керівником кафедри хірургії інституту удосконалення лікарів, а в 1963 р. переведений на посаду завідувача кафедри хірургії медичного інституту, де одночасно працював і ректором.

Протягом 1954-1956 і 1968-1975 років Василь Дмитрович Братусь, талановитий хірург, член-кореспондент НАН та НАМН України, очолював Міністерство охорони здоров'я Української РСР. Це був єдиний у республіці випадок, коли на таку високу посаду ту ж саму людину призначали двічі, що обумовлювалося високими професійними та моральними якостями Василя Дмитровича, який ніколи не покидав покликання всього свого життя - хірургію.

Знаменно, що пролог кар'єри В.Д. Братуся, як міністра, розпочався з посади заступника начальника Головного управління вищих навчальних закладів МОЗ УРСР. У 1949 р. його, на той час кандидата медичних наук, хірурга-фронтовика, запросив до бесіди тодішній очільник Мінздоров'я республіки Левко Іванович Медвідь. "Відбулася довга розмова щодо моєї служби у військово-медичних установах у роки Великої вітчизняної війни", - пише Василь Братусь у своїй книзі "Спогади про минуле, погляди на сучасне", - "...про моє бачення першочергових потреб підготовки медичних кадрів, яких було недостатньо в перші післявоєнні роки. Далі Медвідь перейшов до більш конкретної розмови.

Він вирішив виступити із ініціативою не тільки відновлення повноцінної діяльності медичних інститутів, які вже діяли в Україні, а й швидко створити нові, зокрема, у Івано-Франківську, Чернівцях, Тернополі, Ужгороді. Для цього був необхідний підбір, насамперед, керівних кадрів для нових кафедр. Було висловлено ідею залучити для цього, передусім, молодих доцентів із сталих кадрових вузів. Кандидатури директорів нових інститутів на той час вже були підібрані. На завершення розмови мені запропонували посаду заступника начальника Головного управління вищими навчальними закладами міністерства. Причому із збереженням посади асистента кафедри хірургії. Я пристав на цю пропозицію...".

Невдовзі В.Д. Братусь був призначений першим заступником міністра охорони здоров'я. А вже у грудні 1953 р. його викликав для офіційної зустрічі перший секретар ЦК Компартії України О.І. Кириченко і запропонував очолити міністерство. У згаданій вище книзі Василь Дмитрович пише, що вважав себе не досить підготовленим для такої місії і запропонував замість себе декілька прізвищ інших кандидатур. Та рішення "зверху" вже було прийнято. І новий міністр приступив до виконання своїх непростих обов'язків. Одним із нагальних завдань, як з'ясувалося, було невідкладне поліпшення роботи санітарно-епідеміологічної служби, як запоруки профілактичної медицини. Із цього приводу відбулася ґрунтовна зустріч міністра В.Д. Братуся із відомим вченим у галузі комунальної гігієни академіком О.М. Марзєєвим. Разом вони окреслили подальші кроки "реанімації" галузі із метою вивести її у ранг першорядних. Саме завдяки новаторським змінам, що були проведені В.Д. Братусем у санепідемслужбі, у 1970 р. вдалося оперативно й ефективно загасити спалах епідемії холери на півдні України. В цьому допомогли також поради академіка-епідеміолога Л.В. Громашевського.

Саме міністр В.Д. Братусь провів практично докорінну реорганізацію регіональної системи охорони здоров'я. Йдеться про рішення щодо закриття частини застарілих дільничних лікарень і замість них утворення ФАПів. Натомість, як компенсація цього кроку, був суттєво змінений статус центральних районних ліка-

рень. Їхні можливості були значно зміцнені й розширені за рахунок створення потужних відділень хірургії, терапії, акушерства та гінекології, дитячих та інфекційних хвороб. Щодо вузької лікарської спеціалізації (нейрохірургія, офтальмологія, ендокринологія, торакальна хірургія, тощо), то її було сконцентровано в обласних клінічних лікарнях. Як показала подальша практика, проведені В.Д. Братусем реформаторські зміни за короткий термін часу значно підвищили якість надання медичної допомоги широким верствам населення.

Була в успішного міністра і низка інших задумів щодо удосконалення медичної галузі. Проте, тоді їм не судилося збутися по тій простій причині, що Василь Братусь несподівано був звільнений з посади. А вийшло ось що...

У 1956 р. в Одесі широко відзначали 80-річний ювілей славетного хірурга-офтальмолога академіка В.П. Філатова. За пропозицією першого секретаря ЦК КПУ О.І. Кириченка на святкування був запрошений і міністр В.Д. Братусь. Під час урочистого засідання в Одеському оперному театрі у своїй промові Василь Дмитрович, зокрема, сказав: "Коли б Петро Чайковський писав свою славнозвісну оперу "Іоланта" сьогодні, то йому не потрібно було б шукати мудреця зі Сходу для повернення зору дівчині. Я впевнений, що композитор доручив би це зробити нашому ювіляру...". Як згадують очевидці, після цих слів стіни театру здригнулися від бурхливих оплесків!

Саме під час того перебування в Одесі Василя Дмитровича влаштували не в готелі, а в Одеському санаторії імені Чкалова, що належав до Четвертого управління МОЗ. Наступного дня після зборів в Оперному театрі він вирішив ознайомитися із санаторієм. Оглядаючи його територію, дійшов до невеличкого одноповерхового корпусу, впритул до якого було розпочато будівництво високого бетонного паркану. Міністр запитав головного лікаря, для чого зводиться це неподобство. Той відповів, що таким був наказ "самого Кириченка". Як з'ясувалося, партійний високопосадовець "наклав око" на розташований поряд із санаторієм палац, який до революції належав персидському шахові, і хотів приєднати до своєї розкішної резиденції близько гектару санаторської землі. Василь Дмитрович

був не на жарт обурений таким цинічним наміром і дав вказівку "посунути" паркан подальше від корпусу.

Коли О. Кириченко, приїхавши до Одеси, побачив ті зміни, він спитав головного лікаря, мовляв, хто дав таке розпорядження. "Міністр Братусь", - була відповідь. "Братусь вже не міністр". - різко заявив функціонер... Василь Дмитрович був знятий з посади.

Згодом він очолив Київський інститут вдосконалення лікарів - найпотужнішу ланку післядипломної лікарської освіти, що мала союзне підпорядкування. А у 1959 р. В.Д. Братусь став ректором Київського медичного інституту імені О. Богомольця. Тут він відзначився тим, що значно зміцнив кадровий склад вищого навчального медичного закладу, запросивши на посади керівників кількох кафедр знаних вчених, таких як Микита Маньковський, Микола Зайко, Анатолій Позмогов, Рафаїл Габович, Георгій Бурчинський та інші. І ще до сьогодні у Національному медичному університеті імені О.О. Богомольця із великою вдячністю згадують період керівництва установою (1959-1966) Василем Братусем.

...У 1968 р. в уряді УРСР відбулися певні кадрові зміни, в результаті яких звільнилося крісло міністра охорони здоров'я. На той час у першого секретаря ЦК КПУ Петра Шелеста не було іншої кандидатури, окрім Василя Братуса, якого він добре знав ще з часів його першої міністерської каденції. Так Василь Дмитрович знову повернувся у стіни міністерства на вулиці Грушевського.

Серед доленосних справ двічі міністра хотілося б, насамперед, відзначити його неоцінений вклад у розвиток медичної науки. Були значно підсилені науково-дослідні інститути в галузях серцево-судинної хірургії, отоларингології, гігієни праці та професійних захворювань, охорони материнства та дитинства, урології, ендокринології та обміну речовин, медичної радіології. В. Братусь високо оцінив можливості таких українських вчених, як О.І. Коломійченко, О.О. Шалімов, М.М. Амосов, М.М. Горев, А.П. Ромоданов, В.С. Карпенко, Н.О. Пучковська, Л.Т. Мала, В.П. Комісаренко. Василь Дмитрович традиційно приділяв значну увагу саме профілактичній медицині, як великій силі попередження інфекційних захворювань.

Особливо вражає той факт, що при всій своїй колосальній зайнятості, він все ж таки не покидав хірургічної практики. Кожну суботу о сьомій ранку був в операційній столичній лікарні № 15, що на Подолі. До речі, згодом, саме тут він очолив одну з кафедр хірургії НМУ імені О.О. Богомольця, клінічною базою якої згодом стала новозбудована лікарня № 12 на Печерську.

Чи не найулюбленішою втіхою В. Братуся було відвідування Національної наукової медичної бібліотеки України, де він просиджував у читальному залі по декілька годин поспіль. Саме завдяки його сприянню цей храм книги і знань отримав гідне помешкання, де міститься і донині.

Видатний державний діяч України, славетний військовий хірург, він став засновником спеціалізованих напрямків в хірургії нового часу - шлунково-кишкової хірургії та комбустіології. Протягом 30 років керував кафедрою хірургії (1962-1992), а, залишивши завідування кафедрою, до останнього дня свого життя працював професором кафедри. За багаторічну науково-педагогічну діяльність ним створено і згуртовано висококваліфікований колектив викладацького складу. За ці роки значно розширено діапазон операційної діяльності, зокрема в абдомінальній хірургії, хірургії опіків, пластичній хірургії. За роки керівництва кафедрою ним підготовлено 6 докторів та 25 кандидатів медичних наук, опубліковано біля 500 наукових праць, з яких 12 монографій, у тому числі: "Хірургічне лікування термічних опіків" (1963), "Гострі шлунково-кишкові кровотечі" (1971), "Інтенсивна терапія в невідкладній хірургії" (1980), "Геморагічний шок" (1982). "Дифференціальна діагностика и лечение острых желудочно-кишечных кровотечений" (1991).

За удосконалення методів діагностики і лікування опіків професор В.Д. Братусь у 1981 році удостоєний Державної премії України в галузі науки, а за монографію "На пути к антисептике и обезболиванию в хирургии" (1984) одержав першу премію на Всесвітньому конкурсі товариства "Знання" в Москві.

У 1970 р. обраний член-кореспондентом АН України, а у 1990 р. - член-кореспондентом АМН України. За ці роки збудований ще один корпус з аудиторією для студентів, лабораторія та приміщенням для практичних занять. Були

створені умови для комплектації клініки різноманітним контингентом хворих для забезпечення потреб педагогічного процесу. Дещо раніше було створено відділення для лікування опіків, яке згодом стало республіканським центром для хворих з цією патологією, а пізніше, з 1981 р. на базі клініки офіційно організований Київський міський центр для лікування пацієнтів з гострими шлунково-кишковими кровотечами. Функціонування центру шлунково-кишкових кровотеч уже в найближчі роки забезпечило зниження показників післяопераційної летальності не менше, як у 5 разів порівняно з даними як вітчизняних, так і зарубіжних авторів. Центр став місцем для стажування хірургів не тільки з України, але і з інших країн СНД та світу.

Окремим розділом його практичної, науково-організаційної діяльності була комбустіологія. Одного разу, в австрійському медичному журналі Василь Дмитрович натрапив на опис способу зменшення наслідків некротичного запального процесу тканин при використанні грибкової культури *Aspergillus flavus*, але наслідки опіків не входили в коло використання незвичайних культур. В. Братусь, правдоподібно, вперше в науці, перекинув такий важливий клінічний місток. Він відразу ж написав до Відня автору публікації та незабаром отримав відповідь, в якій ідею застосування цього методу в комбустіології було підтримано.

Однак, його попередили, що у всіх публікаціях слід посилатися на автора винаходу, а результати роботи друкувати в журналі "Wienen Medizinische Wochenschrift". "Було б неправильно вважати, як вказав у своїх мемуарах В.Д. Братусь, що при дослідженні цього грибкового ферменту, я знайшов ефективний засіб некролізу, але ці дослідження при опіках стали основною частиною моєї докторської дисертації. Я розгорнув широкі клініко-морфологічні дослідження по темі дисертації і незабаром організував одну з перших в СРСР клініку для лікування опечених на 60 ліжок, яка у в кінці кінців стала Республіканським опіковим центром".

У результаті в 1960 році він отримав запрошення із Австрії відомого лікаря та історика медицини Hugo Gljazerа приїхати до Відня з доповіддю про результати нового дослідження в галузі комбустіології. І Василь Дмитрович з

вдячністю його прийняв. Крім звичайного ілюстративного матеріалу для виступу, він взяв з собою кольоровий документальний фільм з основними його методами хірургічного лікування хворих з опіками. Стрічку демонстрували на науково-практичних конференціях з опікової травми, і завжди вона отримувала позитивну оцінку.

Після першої доповіді у науковому товаристві лікарів у Відні київський комбустіолог був здивований, коли дізнався, що опіки тут лікують не хірурги, а дерматологи і про пересадки шкіри австрійці взагалі не чули. Цікаво, більшість присутніх на засіданні була з колишніх військових лікарів, які нещодавно повернулися з ув'язнення в Радянському Союзі, і вони намагалися продемонструвати свої знання російської мови доповідачу, що сприяло цікавій дискусії.

На наступний день перебування в Австрії В. Братусь читав лекції про опіки студентам у Віденському університеті з демонстрацією фільму. Тоді ж у клініці дерматології університету він провів операцію з пересадки шкіри пацієнту з глибоким опіком за допомогою привезеного із собою дерматому. Декілька лекцій були прочитані в Лінці, Інсбруку та Зальцбурзі. Це прекрасний приклад популяризації досягнень української хірургії, про яку, часом, бракує знань у світі...

Багато уваги приділялося питанням історії та організації вищої медичної освіти й охорони здоров'я. З цих проблем автором опубліковано понад 120 робіт, у тому числі дві монографії. Професор В.Д. Братусь був також непересічним Державним діячем. Він обирався депутатом Верховної Ради України трьох скликань (1953-1973рр.), делегатом XII сесії Організації Об'єднаних Націй і доповідачем на Генеральній Асамблеї ООН про створення Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я (ВООЗ) (1959 р.). Впродовж 30 років був Президентом медичної сесії Всесоюзного Товариства Дружби і Культурних зв'язків з зарубіжними країнами (на гро-

мадських засадах).

Василь Братусь був нагороджений орденами Леніна, Жовтневої Революції, Трудового Червоного Прапора, Богдана Хмельницького, Вітчизняної війни I і II ступенів, орденом "За заслуги" II ступеню, орденом Ярослава Мудрого V ступеню та 18-ма бойовими і трудовими медалями. Але одягав парадний мундир з усіма цими регаліями тільки на свято Великої Перемоги.

У 1972 році, вже залишивши пост міністра, Василь Дмитрович був обраний членом-кореспондентом Національної академії наук України. Про великі досягнення в медичній науці свідчить і присудження йому премії О.О. Богомольця НАН України (1969) і Державної премії в галузі науки і техніки (1981).

Наостанок відзначимо, що при всіх своїх високих посадах та значних заслугах, Василь Дмитрович завжди залишався простою, доступною, привітною людиною. Особливе місце в його душі займали фронтові побратими. Він ніколи не ділив людей "по рангах", однаково щиро вітаючи в своєму міністерському кабінеті і партійних босів, і простих відвідувачів. Неодмінно вставав з-за робочого столу, робив крок назустріч, сердечно простягав руку...

Колектив кафедри та створена ним хірургічна школа в Україні не лише дотримується моральних і професійних традицій свого найпочеснішого наставника, але також помножує їх. У кінці 2016 р. на одному з корпусів Національного медичного університету імені академіка О.О.Богомольця відкрито меморіальну дошку знаменитому ректору, але найкращим пам'ятником залишається наша пам'ять про Великого громадянина, який жив з нами та до кінця своїх днів сповідував вірність власному хірургічному покликанню, яку не змогли "затмарити" високі керівні посади. Це був дійсно хірург за покликом серця, справжній Патріот свого діла, своєї Батьківщини...